

Fynske landsbyer ca. 1500–1800

Af *Finn Stendal Pedersen*

Når man kører gennem det fynske landskab, fører de udlagte asfaltbaner ofte den rejsende gennem bebyggelsesområder, hvis lave og spredte husklynger forekommer mærkeligt umotiverede og forpjuskede i forhold til det omgivende landskab og de strengt funktionelle vejband, der målbevidst baner sig vej imellem bygningerne. Kører man lidt udenfor alfarvej og ad en af de mindre og snoede biveje, vil man kunne møde bebyggelsen i mindre forpjusket udgave og med et større præg af enhed over de forsamlede bygninger. I begge tilfælde er man stødt på de mere eller mindre bevarede rester af en tidligere levende og funktionel organisme, den fynske landsby.

I dag bor kun en ringe del af den fynske befolkning i en landsby; den erhvervsmæssige og tekniske udvikling har medført, at købstæderne og stationsbyerne er blevet de absolut dominerende bebyggelses- og boligområder. I 1970 var der således en totalbefolkning på Fyn med omliggende øer på i alt 432.699 personer. Heraf levede de 317.257 i bymæssige sammenhængende bebyggelser med mindst 200 indbyggere. Heraf ca. 240.000 i de store købstadsbebyggelser.¹ Da den statistiske opgørelsesmetode, der opererer med sammenhængende bebyggelse på mindst 200 personer, bryder med det eksisterende landsbybegreb, hvor sammenhængende bebyggelser på 2 gårde og derover regnes for en landsby,² er det vanskeligt at give et præcist indtryk af befolkningsfordelingen mellem stationsbyer, enkeltliggende gårdbygninger og landsbybebyggelser, men det drejer sig om mindre end en fjerdedel af befolkningen, som i dag er bosat i landsbyer. Er det absolutte antal indbyggere i disse landsbyer således numerisk ringe, præger landsbybebyggelsen selv i sin nuværende fremtrædelsesform det fynske landskab langt stærkere, end indbygger-tallet i sig selv berettiger til, og må betragtes som noget typisk for Fyn.

I det følgende skal det derfor blive forsøgt at drage nogle generelle træk

frem vedrørende de fynske landsbyers historie, på baggrund af den eksisterende forskning, ligesom det i noteapparatet vil blive angivet, hvor man kan læse om de forskellige forhold indenfor landsbyhistorien i *den* lokalhistoriske forskning, som siden de amtshistoriske samfunds etablering i begyndelsen af dette århundrede er blevet præsenteret i de to årbøger for henholdsvis Odense og Assens amter og Svendborg amt og siden 1939 i Fynske Årbøger. Udover indholdet i disse tidsskrifter, hvor der er tilstræbt fuldstændighed i gennemgangen, vil også en række artikler og generelle fremstillinger af landsbyhistorien blive nævnt.

1. Statistisk årbog. 1978. Danmarks Statistik. Kbh. 1978 s. 6–20.
2. Gunnar Olsen: Hovedgård og Bondegård. Kbh. 1957 s. 187 ff.

Landsbyen og samfundet i ældre tid

Den fynske landsbys oprindelse fortaber sig ned gennem Middelalderen tilbage til Oldtiden. Landsbyens spegede vej op gennem tiderne skal ikke forfølges nærmere her,³ men skal man forstå den fynske landsbys struktur og betydning, må man gå mere end 200 år tilbage i tiden. Vi når da tilbage til et samfund, som var et udpræget selvforsynende og stillestående landbrugssamfund. Nogle hullede og grusede veje, ofte kun hjulspor i terrænet, forbandt de enkelte landsbyer med hinanden og omverdenen. Det var besværligt og tidrøvende at transportere varer og personer fra sted til sted.⁴ Et tredje forhold bør ligeledes fremhæves, idet det også var et samfund, hvor den moderne centraladministration og en offentlig ordensmagt knap var etableret og slet ikke udbygget til at nå ud i de enkelte lokalområder. Den ringe kontakt, der måtte være mellem myndigheder og den enkelte indbygger, blev oftest formidlet af den lokale godsejer og sognepræsten, den væsentligste funktion var her så absolut skatteopkrævningen. I 1769, tidspunktet for den første folketælling i Danmark, boede mellem 90 og 95 % af den fynske befolkning i selvforsynende landsbyer. Hvad der måtte være af behov for køb og salg af varer skete normalt (hvis man da ikke handlede med den lokale godsejer) i den nærmeste købstad enten hos købmændene eller ved handel på de lovbe-falede torvedage; men det var kun en ringe omsætning, der var behov for;

i det store og hele klarede den enkelte landsby dagen og vejen selv.⁵ Det vil heraf fremgå, at hovedparten af den kulturbaggrund, der i dag betragtes som specielt fynsk, er blevet til og har sin rod i livsformen i de fynske landsbyer. Også i H. C. Andersens digtning indtager det fynske landsbyliv sin væsentlige plads. Blandt eventyrene kan således nævnes: Den grimme Ælling, Klods-Hans, Lille Claus og Store Claus, Hvad Fatter gør, Hørren og Boghveden.

Hvis vi nu forsøger at forestille os landsbyerne, som de så ud for 200 år siden og tidligere, da bliver bebyggelsens placering og økonomiske og sociale funktioner straks mere forståelig, end dens fremtræden i vore dage umiddelbart er.

3. Vedrørende landsbyerne før 1600-tallets begyndelse kan der henvises til følgende:
 - C. Andreassen: Gamle stednavne på Kertemindeegnen. O og A årb. 1917 s. 56–64.
 - Axelgaard: Et lille bidrag til Hindsholms historie før år 1600. O og A. årb. 1923 s. 246–253.
 - Axelgaard: Et bidrag til Hindsholms historie. Særlig tiden 1578–1608. O og A. årb. 1924. s. 373–399.
 - John Kousgaard Sørensen: Bebyggelsesnavne på Hindsholm. F. årb. 1954 s. 339–347.
 - Erland Porsmose Christensen: Stordrift og fællesdrift. Godsstrukturer ved Kertinge Nor igennem 600 år. F. årb. 1978 s. 88–113.
 - Torben Grøngaard Jeppesen: Middelalderlandsbyens opståen, kontinuitet og brud i den fynske agrarbebyggelse mellem yngre jernalder og tidlig middelalder. Odense 1981.
 - Erland Porsmose: Den regulerede landsby. Odense 1981. Bd. I og II.
4. Om vejene i ældre tid kan læses i J. Højrup: Træk af fynske vejes historie. I og II. F. årb. 1955 s. 416–464 og F. årb. 1956 s. 186–224.
5. Finn Stendal Pedersen: Den økonomiske struktur i 1700-tallets landbrugssektor. 2. opl. Odense 1978. side 3 og 7–11.

Landsbybebyggelsen i landskabet

Godsstruktur og landsbybebyggelse har været fælles for det meste af det danske rige i tidligere tid, men udformningen har varieret fra provins til provins. Vender vi os således mod bebyggelsens placering, har man forsøgt at finde en lokalt bestemt rationel beliggenhed for landsbyen ud fra det grundforhold, at indbyggerne skulle opretholde livet ved agerdyrking. Areal og bebyggelse var sideordnede elementer af samme økonomi-

Oversigt over de i artiklen nævnte landsbytyper indtegnet på et sognekort over Fyn fra 1920. 1. Volderslev, 2. Sdr. Nørå, 3. Brudager, 4. Sandager, 5. Østrup, 6. Harndrup, 7. Tårup, 8. Voldtofte, 9. Humble, 10. Viiby, 11. Nr. Broby, 12. Aasum, 13. Skaarup, 14. Snøde, 15. Hesselager, 16. Fangel, 17. Allese, 18. Skoushøjrup, 19. Kirkendrup, 20. Broby, 21. Næsby, 22. Andebølle.

ske funktion. Man måtte have adgang til ferskvand, agerland, græsningsarealer, brændsel og bygningsmaterialer indenfor en rimelig afstand af bebyggelsen. Først og fremmest vandforsyningen var en elementær forudsætning for etableringen af en bebyggelse. Hvad selve den samlede landsbybebyggelsesform angik, var man mere frit stillet med henblik på at udnytte landskabets muligheder i forhold til ønsket om en samlet organiseret og reguleret bebyggelse beliggende midt i byens dyrkede jordarealer.⁶

For Fyns vedkommende er landsbyerne i udpræget grad placeret i tilknytning til ådale, søer og moser, ligesom plateaurandene har trukket bebyggelse til sig, mens de store plane flader har været så godt som ubebyggede. Med hensyn til bebyggelsesplanen skelner man hovedsageligt mellem to grundtyper: 1. Den sluttede landsby, der ligger midt i bymarkerne, og hvor bygningerne er placeret tæt ved hinanden i firkant, rektangel, kvadrat eller oval med en veldefineret grænse udadtil og indesluttende en fælles byplads i midten. Denne type synes at have været dominerende i helt flade sletteområder, hvor hensynet til en samlet bebyggelsesenhed ikke er blevet tilsidesat af nødvendigheden af at tage hensyn til terrænforholdene ved bygningernes indbyrdes placering. 2. Den åbne vejby, i mere eller mindre regelmæssig udformning, hvor de enkelte gårde og huse er placeret på begge sider af en vej; dette giver mulighed for de enkelte bygninger til at placere sig mest fordelagtigt i forhold til landskabet, f. eks. for at komme til at ligge i læ for vinden.⁷

Den sidste bebyggelsesform har sin største udbredelse i bakkede morænelandskaber og er så absolut dominerende på Fyn, i modsætning til den sluttede landsby, der dominerer øst for Storebælt. Af de ca. 1000 landsbyer, der eksisterede i 1700-tallet på Fyn, kan kun en lille snes karakteriseres som værende sluttede landsbyer (f. eks. Volderslev, Sdr. Nærå, Brudager og Sandager), de øvrige kan placeres ind under forskellige typer af den åbne vejby. Nogle karakteristiske grundtyper af de åbne vejbyer på Fyn er således slyngede vejbyer (f. eks. Østrup, Harndrup, Tårup, Voldtofte, Humble og Viby), vejklungebyer (f. eks. Nr. Broby, Aasum og Skårup) eller uregelmæssige vejforte byer (f. eks. Snøde, Hesselager og Fangel). Da antallet af sogne på Fyn androg små 200 sogne, var der altså i gennemsnit 5 af disse landsbybebyggelser indenfor hvert sogn.⁸

6. Viggo Hansen: Danmarks bebyggelsesgeografi. Særtryk fra værket: Danmarks Natur. Bd. 9. København.
7. Frits Hastrup: Danske Landsbytyper. Aarhus 1965.
Selve landsbyernes placering i landskabet samt de enkelte bygningers historie skal som regel findes spredt rundt omkring i mere almene skildringer af landsbyer og sogne og træk af dings historie. Selvom værdien af disse skildringer i denne sammenhæng er stærkt svingende, skal de anføres i det følgende:
- Poul Hansen: Bondeliv og bondehjem. Brudstykker af en slægtssaga. Sv. årb. 1908 s. 41–109. Artiklen handler om en bondeslægt i Voldstrup og Sødunge byer i Ringe sogn. Om landsbyerne specielt s. 41–52 og 68–75.
- P. C. B. Bondesen: Et af de 15 bøller. (Om Illebølle på Langeland.) Sv. årb. 1909 s. 95–122.
- John M. Møller: Uddrag af P. V. Seidelins manuskript om Dreslette sogn. O og A. årb. 1916 s. 474–516.
- John M. Møller: Historiske oplysninger om Brylle sogn. O og A. årb. 1918 s. 185–274.
- Albert Thomsen: Historiske efterretninger om Avnslev og Bovense sogne i ældre tid. Sv. årb. 1922 s. 3–8.
- Fr. Hjort: Historiske oplysninger om Tommerup sogn. O og A. årb. 1923 s. 161–245.
- L. Bøttiger: Vesterskjerninge-Ulbølle og omegn. (Med billeder af ældre bygninger i området.) Sv. årb. 1923 s. 3–270.
- Albert Thomsen: Fra »Agnsløf Fjerding«. Lidt landsbyhistorie fra Middelalderen. Sv. årb. 1924 s. 87–109.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Historiske oplysninger om Barløse sogn. O og A. årb. 1925 s. 559–601.
- H. J. Dinesen: Bidrag til Køng sogns historie. O og A. årb. 1925 s. 509–525.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Historiske oplysninger om Gamtofte sogn. O og A. årb. 1926 s. 121–167.
- F. Hjort: Lidt om Historisk Samfunds galleri. O og A. årb. 1926 s. 53–67.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Nogle historiske oplysninger om Flemløse sogn. O og A. årb. 1927 s. 279–322.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Nogle historiske oplysninger om Haarby sogn. O og A. årb. 1928 s. 429–479.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Nogle historiske oplysninger om Dreslette sogn. O og A. årb. 1930 s. 683–736.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Nogle historiske oplysninger om Sønderby sogn. (Illustreret). O og A. årb. 1931 s. 3–48.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Nogle historiske optegnelser om Helnæs sogn. O og A. årb. 1932 s. 187–214. Illustreret.
- Rasmus Jørgen Jensen: Nogle oplysninger om Sandager Næs og dets beboere. O og A. årb. 1933 s. 314–341.
- J. C. A. Carlsen-Skiødt: Nogle historiske oplysninger om Søby-Turup sogne i Baag herred. O og A. årb. 1933 s. 399–445. Illustreret.
- Jacob Hansen og Knud Mortensen: Dalum sogns historie. I bd. 1. del. Dalum 1959. s. 11–17.
- Henning Nielsen: Det fynske Itri. En historisk-topografisk beskrivelse af Vissenbjerg sogn. Vissenbjerg 1971. s. 7–12 og 18–35.

Hans Henrik Jacobsen: Fra landsby til forstad. Odense 1977 s. 15–39.

Svend Frederiksen: Seden – Træk af sognets historie. Odense 1979. side 9–25.

Et væsentligt bidrag til bygningsudviklingen findes i Torben Grøngaard Jeppesens artikel: »Landbrugets bygninger 1691–1900.« Fynske Minder 1979/80 s. 86–99. Se endvidere

H. Zangenberg: Gamle fynske bønderbygninger. Fynsk Hjemstavn. 1. årg. 1928. s. 81–92 og 97–110.

H. Zangenberg: De sydfynske øers gamle bønderbygninger. Fynsk Hjemstavn. 5. årg. 1932 s. 1–14, 17–26, 33–37 og 65–77.

En enkelt husmandsbygningens historie kan findes beskrevet i Finn Stendal Pedersen: Væverhuset fra Vester-Lunde 1682–1982. En bygning i den Fynske Landsby gennem 300 år. Odense 1982.

Olaf Andersen: Landmålergården. Vestfyns hjemstavns gård. Fynsk Hjemstavn. 4 årgang. 1931 s. 33–41.

N. M. Elling: Tostrup gamle smedje. Fynsk Hjemstavn. 4. årg. 1931 s. 81–87.

8. Henrik Pedersen: De danske landbrug 1688. Kbh. 1928. s. 63–98.

Markstruktur og dyrkningsfællesskab

Som nævnt var dyrkningen af agerarealet det fælles grundlag for en landsbys jordbrugere fra middelalderen og frem til udskiftningen i slutningen af 1700-tallet. Den gængse dyrkningsmåde i Østdanmark, d.v.s. Skåne og Sjælland med omliggende øer, var trevangsbruget. Til hver landsby hørte en bymark, som var delt i tre vange (marker). Hver mark bestod af et antal åse, og heri havde hver af landsbyens gårde sin ager. Den enkelte gårds jorder var på denne måde spredt ud over hele bymarken. Man antager, at det grundlæggende princip i denne opdeling var, at alle gårde uanset størrelsen af deres samlede jordtilliggende procentuelt skulle have lige del i både gode og dårlige jorder. Ifølge det tidligste kildemateriale til statistisk belysning af landsbyernes struktur, en storstået opmåling og bonitering af de enkelte landsbyer i Chr. V's regeringstid, for Fyns vedkommende fra året 1682,⁹ viser nærmere undersøgelser imidlertid, at fordelingen af jord ikke altid var så ligelig, som det ovennævnte princip skulle medføre. En undersøgelse over landsbyerne Allese, Skovshøjrup, Kirkendrup, Broby og Næsby viser således ganske stor afvigelse (i forhold til principperne) i fynske landsbyer.¹⁰ Omdriften i dette trevangsbrug var det første år normalt vintersæd, hovedsagelig rug, andet år vårsæd, byg og havre, og tredje år lå marken brak, d.v.s. var

Fynske landsbyer og hovedgårde i 1682. Cirklernes indbyrdes størrelse viser de enkelte gårde og landsbyers indbyrdes størrelse ud fra den ansatte produktionsværdi ved matrikuleringen i 1682. Grundkortet angiver sognegrænserne omkring 1920 med mindre korrektioner i sognene omkring købstæderne. Disse sidste er markeret med skraveringer på kortet.

De udfyldte cirkler på kortet angiver beliggenheden og produktionsværdiens størrelse for de enkelte hovedgårde på Fyn ifølge Henrik Pedersens opstilling i *De danske Landbrug 1688*.

udlagt til græs (det der voksede op af sig selv). På et givet tidspunkt ville af en landsbys samlede agerareal en tredjedel være besået med rug eller anden vintersæd, en tredjedel med byg eller havre og en tredjedel være udlagt til græs. Udover de nævnte kornarter blev der ofte på Fyn sået en del boghvede og ærter. Herforuden kunne der uden om det dyrkede areal ligge udyrkede arealer, der deltes mellem flere landsbyer og anvendtes til græsning, de såkaldte overdrev. Overdrev var dog i det store og hele forholdsvis små og sjældne på Fyn. Dette trevangsbrug dominerede i 1682 på Fyn i et område, der nogenlunde svarede til det tidligere Svendborg amt, mens et noget andet system med mange varianter dominerede i det nordlige og vestlige Fyn. Et eksempel herpå er landsbyen Harndrup i det nordvestlige Fyn i Vends herred, der ligger placeret i et typisk bakket morænelandskab, landsbybebyggelsen er blevet tolket som en åben vejby. Karl-Erik Frandsen har i en rekonstruktion¹¹ over marksystemet 1682 påvist 3 hovedmarker, Harnidtzmarken øst for byen, Schoumarken nord for byen og Tieridts marken vest for byen. De to marker angives da at dyrkes i to år og hvile i to år, mens den tredje vang sås årligt. Grundprincippet er altså her et tovangsbrug, hvortil senere er føjet en tredje mark, der næppe har været sået hvert år, men hvor man af hensyn til høslætten, der har været ret betydeligt i denne mark, har undladt at åbne gærderne og lægge marken ud til græsning. Ud over disse hovedmarker havde byen store løkker eller kohaver, som var separat indhegnede; de besåedes i to år og hvilede i 4 år. Til byen har ikke hørt noget overdrev.¹² En række individuelt dyrkede og separat indhegnede haver var desuden spredt rundt i landskabet.¹³ H. C. Andersen skildrer i »Boghveden« synet af de besåede landsbymarker således: »Paa alle Markerne rundt om voxte Korn, baade Rug, Byg og Havre, ja den dejlige Havre, der seer ud, naar den er moden, ligesom en heel Mængde smaa, gule Kanarifugle paa en Green. Kornet stod saa velsignet, og jo tungere det var, des dybere bøiede det sig i from Ydmyghed. Men der var ogsaa en Ager med Boghvede, og den Ager var lige ud for det gamle Piletreet; Boghveden bøiede sig slet ikke som det andet Korn, den kneiste stolt og stiv.«

Af de ovennævnte rekonstruktioner af marksystemerne 1682 fremgår, hvor spredt agrene til den enkelte gård har ligget i bymarkerne, og det fremgår endvidere, hvorledes den enkelte jordbruger har været tvunget

til at indordne sig under helheden med hensyn til pløjning, såning og høst i den enkelte del af bymarken.

Til at forvalte dette nødvendige samarbejde havde man en organisation, bylaget, hvor den enkelte landsbys jordbrugere mødtes og på bystævnet ved flertalsafgørelser foretog de nødvendige beslutninger.

9. Om matriklerne fra 1600-tallet og dyrkningssystemerne se flg.:
Gustav Schovsbo: Markernes gl. Navne. (Marknavne fra Byllerup mark. Nr. Aaby sogn 1752). O og A årb. 1919 s. 401–406.
V. Woll: Kerteminde markjorder. O og A. årb. 1924 s. 408–41.
Henrik Larsen: Fra Christian V's matrikel. O og A. årb. 1926 s. 7–22.
Albert Thomsen: Hvad matrikelbøgerne fortæller. Af Avnslev og Bovense sognes historie X. Sv. årb. 1927 s. 35–65.
P. Jensen: Bidrag til Baag herreds historie. (Uddrag af brugernavne, gårde og marknavne i markbøgerne fra 1682 for samtlige Baag herreds landsbyer. O og A. årb. 1932 s. 221–260. O og A. årb. 1933 s. 479–498. O og A. årb. 1934 s. 607–642 og O og A. årb. 1936 s. 705–736.
Henrik Larsen: Nordfyns bebyggelse og skove, O og A. årb. 1937 s. 25–39.
V. Spanner: Lidt om landboforholdene i Nørreby (Klinte sogn) gennem 250 år. O og A. årb. 1938 s. 177–212.
H. P. Langkilde: En fynsk slægtsgaard og dens beboere indtil udskiftningen. (Langkildegård, Lunde sogn). F. årb. 1943 s. 256–286.
Jacob Hansen og Knud Mortensen: Dalum sogns historie. bd. I. 2. del. Dalum 1961. s. 274–294.
Henning Nielsen: Det fynske Itri. Vissenbjerg 1971. s. 58–59.
J. Pilegaard: Vedtægt for Espe bys Rougbiergsmarck 1666. Fynsk Hjemstavns. 12. årg. 1939 s. 11–14.
10. Hans Henrik Jacobsen: Fra Landsby til Forstad. Odense 1977 s. 70–91.
11. Karl-Erik Frandsen: Harndrup og Skårup. Retrospektiv analyse af den agrare struktur i fynske landsbyer i det 17. århundrede. Odense 1976.
12. En lignende undersøgelse som den her nævnte kan findes i Henrik Damgaard og Niels Erik Frederiksen: Mark- og dyrkningsfællesskabet i Dreslette omkring år 1680. F. årb. 1979 s. 14–41.
13. Johannes Tholle: Havebruget på Fyn i gamle dage. Særligt i Odense amt. O og A. årb. 1926 s. 68–120.
Johannes Tholle: Haver og havedyrkning, Sv. årb. 1926 s. 99–199.
Hans Fr. Danielsen: Hør, F. årb. 1954 s. 374–376.
N. A. Dalberg: Om hør og hørberedning. F. årb. 1963 s. 154–160.
V. J. Brøndegaard: Fynboen og boghveden. F. årb. 1974 s. 97–103.
Svend Frederiksen: Boghvede. F. årb. 1974 s. 78–96.

Landsbyfællesskabet

Første gang, landsbyernes selvstyre og myndighed klart anerkendes i dansk lovgivning, er i Fyns Vedtægt for 1492. Her lyder det i § 16 bl.a. »Item hwat vidæ som almwe legge vdi noger by eller torp om hegn oc gierde oc andre bysens nytte og tarff, thet maa ey en grannæ eller two kolkaste men skulle alle holde vidæ oc vedertecht«. Den ældste bevarede vedtægt stammer fra Fyn, idet den er nedskrevet i 1559 for Horne by. Herefter er en lang række vedtægter for fynske landsbyer bevaret, og ved enevældens indførelse i Danmark opretholdes landsbyernes selvstyre i Chr. V's danske lovs tredje bog, 13 kapitel (3–13–31).¹⁴

En af de ældste bevarede landsbyvedtægter fra Fyn er en vedtægt for landsbyen Østrup i Lunde herred på Nordfyn.¹⁵ Vedtægten, der i dag opbevares på Det kgl. Bibliotek, blev læst og godkendt på Lunde herredsting onsdag den 16. maj 1598 efter en frivillig overenskomst mellem de daværende landsbybeboere, og da der i 1773 ved samme herredsting blev indanket en strid mellem landsbyens jordbrugere om græsningsretigheder, blev den samme vedtægts bestemmelser påberåbt af landsbyflertallet og i sidste instans lagt til grund for den endelige domsafsigelse. Denne vedtægt, som altså har været gældende i 200 år, indeholder en række bestemmelser om, hvorledes man skal holde de fælles markhegn, og hvornår de skal være rejst. Herudover fortælles om, hvorledes man vogter kvæget og ansætter en fælles landsbyhyrde, ligeledes skal man inspicere ildstederne, så »onde« ovne ikke adstedkommer ildsvåde, og man enes om en fælles bytyr etc. Udover en række praktiske og nødvendige bestemmelser vedrørende markernes dyrkning viser vedtægten for Østrup by ligeledes, hvorledes landsbyen tvinges ind i et socialt fællesskab i det daglige. Hvis der opdages et tyveri et sted, har bymændene ret til at ransage de enkelte privatboliger for at finde tyvekosterne; hvis det er udenbys tyve, der har været på spil, er man forpligtet til at optage jagten sammen med den skadelidte nabo, for at bringe tyven for retten; man har pligt til at hjælpe ved sygdom, ligesom man ved dødsfald er forpligtet til at hjælpe med at våge over liget og medvirke ved ligfærden.¹⁶

Overtrædelse af de gældende bestemmelser bekendtgøres på bystævnet, der holdes hver søndag efter kirketid, og forseelser straffes med bøder, der i den oprindelige vedtægt som regel er et større eller mindre

kvantum øl. Man må formode, at bødernes inddrivelse og konsumering af landsbyens vise mænd ikke altid har medført en værdig parlamentarisk debat; i hvert fald lyder en af bestemmelserne således: Om nogen byder oldermanden at ville slås med ham på stævne, når han taler om byens nytte og gavn, han bøder en otting øl (ca. 16 liter øl).

Den just nævnte oldermand var den valgte leder af bylaget, og møderne på bystævnet og hvervet gik på omgang, idet funktionstiden var 1 år ad gangen. Husmænd og håndværkere i landsbyen uden jordbrug havde ikke adgang til de alvorlige drøftelser på bystævnet, ligesom kvinder som regel var udelukkede. Udover de nævnte regler vedrørende landsbyens daglige drift og sociale liv, indeholder vedtægterne for Østrup endvidere en såkaldt gildeskik, hvis bestemmelser hovedsageligt omfatter organiseringen af et stort og omfattende pinsegilde, der var et sammenskudsgilde, og her deltog hele landsbyens befolkning, såvel husmænd som tjenestefolk, kvinder og børn. Det økonomiske driftsfællesskab i landsbyen førte altså til et stærkt socialt fællesskab; nævnes bør det jo nok i denne forbindelse, at dette påtvungne fællesskab ikke altid har været følt helt behageligt. En noget makaber tradition kendt fra enkelte landsbyer var, at de gifte kvinder en gang årligt foretog den såkaldte »malkning«, d.v.s. undersøgte de ugifte kvinders bryster for mælk, for at opdage, om de havde født børn i dølgsmål, som det hed. Morsomt var det sikkert heller ikke at blive beskyldt for tyveri i et så snævert samfund, som man ikke kunne unddrage sig.¹⁷ I den fynske landsby praktiseredes således igennem århundreder et »nært« demokrati indenfor en naturlig geografisk og driftsøkonomisk ramme.

14. Finn Stendal Pedersen: Den økonomiske struktur i 1700-tallets landbrugssektor. 2. opl. Odense 1978 s. 3-7.

Hovedfremstillingen af danske Vider og Vedtægter er Poul Meyer: Danske bylag. Kbh. 1949.

Den grundlæggende kildesamling er »Danske Vider og Vedtægter« ved Poul Bjerger, Thyge J. Søegaard og August F. Schmidt. bd. I-V. Kbh. 1904-38.

Vedrørende fynske Vider se:

Hans Henrik Jacobsen: Studier i Fynske vider og vedtægter. Odense 1977.

15. Østrup By-lov og Gildeskik 1598. Meddelt efter originalen af C. Molbech. Historisk Tidsskrift. 1. rk. bd. I. Kbh. 1841 s. 439-466.

16. Om bylagene og de organisatoriske forhold se:

P. Jensen: Stevner og Folde m.m. Sv. årb. 1908 s. 111-137.

Fynske landsbyer ca. 1500–1800

Angivelse af de områder, hvorfra der er bevaret vider og vedtægter. Tegnet ind på kortet efter kildeudgaven Danske Vider og Vedtægter samt Hans Henrik Jacobsens fremstilling vedrørende fynske vedtægter.

- P. Jensen: Byled og hyrdehuse. Sv. årb. 1910 s. 3–26.
- N. M. Elling: En gammel bylov fra 1718 (Søndersø). O og A. årb. 1913 s. 20–33.
- R. J. Jensen: Fra forrige tider (Om bylaget i Sandager by 1809). O og A. årb. 1916 s. 607–614.
- M. J. Lomholt: Bidrag til Nørre Broby sogns historie. Sv. årb. 1918 s. 56–58.
- L. Bøttiger: Vesterskjerninge-Ulbølle og omegn. Sv. årb. 1923 s. 105–106 og 147–148.
- Aug. F. Schmidt: Lidt om landsbyforhold i Bjærgø herred. O. og A. årb. 1931 s. 49–56.
- Aa. Fasmer Blomberg: Søndersø bylov. F. årb. 1946 s. 557–572.
- Svend Frederiksen: Fynske gadestævner og oldermænd. Fynske årbøger 1981 s. 7–31.
- Svend Frederiksen: Seden – Træk af sognets historie. Odense 1979 s. 33–41.
- Jacob Hansen og Knud Mortensen: Dalum sogns historie. bd. I. 2. del. Dalum 1961. side 329–346.
- Hans Henrik Jacobsen. Fra landsby til forstad. Odense 1977 s. 91–102.
- Christine Reimer: Fra de stille landsbyer (Davinde). Fynsk Hjemstavn. 1. årg. 1928 s. 39–42.
- W. Würden Pedersen: Aastrup bylov. Fynsk Hjemstavn. 2. årg. 1929 s. 189–192.
- Chr. Nielsen: Fastelavns-gilder i Skamby Torup og Uggerslev. Fynsk Hjemstavn 3. årg. s. 41–44.
- W. Würden Pedersen: Gilder i det gamle Aastrup. Fynsk Hjemstavn 4. årg. s. 44–48.
- Anna Palm: Bystævne og oldermændsgilde i Skovby. Fynsk Hjemstavn 5. årg. 1932 s. 63–64.
- Frode Lund: Træk af landsbyforhold i Ore sogn. Fynsk Hjemstavn. 7. årg. 1934 s. 49–54.
- L. P. Pedersen: Gamle begravelsesskikke i Sønderby. Sammesteds s. 80.
- L. P. Pedersen: Lidt om Dreslette Bylav. Sammesteds s. 121–124.
- Mads Jørgensen: Fra det gamle Hjallesø. Sammesteds s. 172–176.
- Erna Lorenzen: Træk af gammelt bondeliv i Ørsted. Fynsk Hjemstavn. 8. årg. 1935 s. 184–187.
- Anders Nielsen: Fra Lydingegårde bylov. Sammesteds s. 22–25.
- H. C. Frydendahl: Fra Avernakke bylov. Fynsk Hjemstavn. 9. årg. 1936 s. 129–140.
- H. C. Frydendahl: Fra Munke bylov. Sammesteds s. 145–158.
- H. C. Frydendahl: Fra Korshavn bylov. Sammesteds s. 161–166.
- Karen Larsen Birkebæk: Fra det gamle bylav i Strandby, Haarby sogn. Vestfynsk Hjemstavn. 1972. bd. 42. s. 216–18.
- L. P. Pedersen: Orte bysøns kæp. Sammesteds s. 219–20.
- Om dagliglivet i landsbyerne, om boligforhold, indbo etc. se således:
- P. Hansen: Bondeliv og bondehjem. Brudstykker af en slægtssaga. Sv. årb. 1908 s. 75.
- Christine Reimer: Lidt om den gamle husflid på den nordfynske slette og en af dens forkæmpere. O og A. årb. 1914 s. 174–186.
- Martin Skovbo: Oldefars testimonium. (Fra Brenderup sogn i sidste halvdel af 1700-tallet.) O og A. årb. 1915 s. 318–328.
- John M. Møller: Fra kirkebogen. (Gamtofte, Kjøl og Orte ca. 1700–1800). O og A. årb. 1915 s. 364–66.
- M. J. Lomholt: Bidrag til Nr. Broby sogns historie. Sv. årb. 1918 s. 43–64.
- Albert Thomsen: En selvejergård på Fr. d. 4.s tid. (En skifteforretning fra 1719.) Sv. årb. 1931 s. 75–97.

Birthe Hjorth Pedersen: Optegnelser fra Drejø 1794–1845. (Om landsbyliv i perioden).

F. årb. 1971 s. 16–43.

Hans Henrik Jacobsen: Fra landsby til forstad. Odense 1977. s. 134–155.

17. Om landsbyen som social gruppe se:

Poul Hansen: Bondeliv og bondehjem. Sv. årb. 1908 s. 88–90 og 99–100.

M. J. Lomholt: Bidrag til Nr. Broby sogns historie. Sv. årb. 1918 s. 41–64.

Laust Kristensen: Tyveri og forholdsregler derimod i det 19 årh. F. årb. 1974 s. 37–43.

Aage Fasmer Blomberg: Hesteskærere, skorstensfejere og andet hestepak. F. årb. 1975 s. 18–30.

Svend Frederiksen: Seden – Træk af sognets historie. Odense 1968 s. 76–90.

Udskiftningen i slutningen af 1700-tallet

I sidste halvdel af 1700-tallet var man nået det punkt, hvor en øget produktion var ønskelig, og hvor en øget produktion ifølge de daværende økonomiske/politiske teorier bedst kunne sikres ved en ophævelse af den enkelte gårdmandsfamilies afhængighed af dyrkningsfællesskabet og landsbyens traditionelle produktionsmetoder i øvrigt, således at den individuelle interesse i øget udbytte blev stimuleret. I de 25 år fra 1781–1806 blev hele det ovenfor skildrede landsbyfællesskab brudt op; en grundlæggende samfundsomvæltning fandt herved sted gennem udskiftningen af fællesskabet.¹⁸ Ved udskiftningen blev den enkelte gårds jorder samlet på et højst tre steder.

Herved fik man mulighed for at indhegne og drive den enkelte gårds jord uafhængigt af naboerne, således at tekniske fremskridt og jordforbedringer kunne udnyttes af den enkelte gårdbruger. Således fik gård nr. 21 i Harndrup ved udskiftningen sin jord samlet på et sted. At man ved udskiftningen på længere sigt skabte flere problemer, end man løste, skal ikke forfølges nærmere her, men i kølvandet på udskiftningen fulgte udflytningen til de nye tildelte jordarealer af de i landsbyen beliggende gårde og huse og dermed igen nedbrydningen af de gamle sociale vedtægter og regler.¹⁹ Fællesskabet var erstattet af individualismen, men udflytning og ophævelse af de gamle samlivssædvaner skete betydeligt langsommere end selve udskiftningen. På Fyn var man meget tilbageholdende med udflytningen, så selv om der i de forløbne 200 år er sket en langsom erosion af de eksisterende landsbyer, er de dog bevaret i rigere mål end andre steder i landet.

Bevarede udskiftningsforretninger fra perioden før 1781. Året 1781 incl. Tegnet ind på kortet efter P. Nissens artikel om udskiftningen på Fyn.

Bevarede udskiftningsforretninger fra perioden 1782–1793. Begge år incl. Tegnet ind på kortet efter P. Nissens artikel om udskiftningen på Fyn.

18. Om udskiftning og udflytning se således:
- L. Bøttiger: Vesterskjerninge-Ulbølle og omegn. Sv. årb. 1923 s. 3–270, specielt s. 148–49, 174 og 189.
- V. Spanner: Lidt om landboforholdene i Nørreby gennem 250 år. O og A. årb. 1938 s. 184–194 og 208–211.
- Poul Nissen: Udskiftningen i Fyns Stift. F. årb. 1959 s. 121–170.
- Hanne Staff Johansen: En landsbys udskiftning. (Bjerreby på Tåsinge). F. årb. 1969. s. 199–233.
- Jacob Hansen og Knud Mortensen: Dalum sogns historie. bd. II. 1. del. Dalum 1965 s. 36–50.
- Svend Frederiksen: Aasum – Træk af sognets historie. Odense 1968 s. 45–73.
- Svend Frederiksen: Seden – Træk af sognets historie. Odense 1979 s. 42–48.
- Hans Henrik Jacobsen: Fra Landsby til forstad. Odense 1977 s. 103–110.
- Eigil Hansen: Jens Langes udflyttergårde. Fynske Minder 1960. bd. IV s. 87–119.
19. Om problemerne med at blive selvejer fortælles bl.a. i Harald Th. Hansen og Jens Møllerup: En langelandsk frigård og dens ejere i 1700-tallet. F. årb. 1975 s. 40–52.

Landsbybebyggelsen fra udskiftningen til i dag

I løbet af 1800-tallet medførte befolkningstilvæksten endvidere, at der blev opført en række mindre huse uden jordtilliggende inde i landsbyerne i stedet for de gårde, som var blevet flyttet ud på deres nytildelte jorder udenfor fællesskabet. Disse huse, der ofte beboedes af daglejere og ældre pensionerede gårdmænd, var med til at udfylde de opståede huller i bebyggelsen og bevare bebyggelsens samlede karakter. En række af landsbyerne blev også i slutningen af 1800-tallet hjemsted for nye fælles aktiviteter. Skolebygningerne blev således for det meste placeret i landsbyerne. I forbindelse med åndelige bevægelser igennem hele 1800-tallet opførtes ofte indenfor det enkelte sogn nye bygninger, »forsamlingshuse«, til møder og øvrig kulturel aktivitet.²⁰ Senere fulgte med andelsbevægelsens gennembrud opførelsen af mejerier, foderstofforeninger og brugsforeninger. Som regel opførte man kun en enkelt af de sidstnævnte bygninger i hvert sogn, således at det kun blev omkring 20 % af de gamle landsbyer, som på denne måde fik tildelt en ny betydning som lokalt centrum for såvel de eksisterende landsbyer som de udflyttede enkeltliggende gårde og huse i det enkelte sogn. En ny økonomisk og kulturel aktivitet, der i dansk tradition vel står som noget væsentligt i den demokratiske udvikling, og som først i de seneste årtier er blevet trængt i defensiven.²¹

20. Se Svend Frederiksen: Fynske forsamlingshuse. F. årb. 1976 s. 71–108.
Svend Frederiksen: Aasum – Træk af sognets historie. Odense 1968 side 160–170.
Jacob Hansen og Knud Mortensen: Dalum sogns historie bd. II. 1. del. Dalum 1961. s. 109–117.
21. Jeg har i det foregående tilsluttet mig den »klassiske« landsbyopfattelse, hvor landsbyen består af en samling bondefamilier og husfolk, der bor særskilt i gårde og huse, således at de danner en social – og ihvertfald i historisk tid – tillige en økonomisk enhed. Jeg må udtrykkelig tage afstand fra den etnologiske definition på landsbyen som en primær gruppe, hvor der eksisterer et sæt af sociale relationer og organisationsformer. Denne definition åbner også mulighed for at opfatte de nye former for økonomi, enkeltgårdsbebyggelse, og socialt samkvem i forsamlingshuse, omkring andelsforetagender og stationsbyer som deludtryk for landsbyenheder, der kan inddrages i landsbyforskning. Jeg mener, at en sådan ahistorisk påstået »funktionel« definition skader mere, end den gavner, selvom jeg er enig i, at udviklingsforløbet bort fra de gamle landsbyer til senere nydannelser i økonomisk og social livsførelse er af væsentlig interesse for forskningen.
Se herom Gudrun Gormsen: Studiet af landsbyen. Fortid og nutid. bd. XXVIII. Kbh. 1980 s. 389–410.

Regionsplanlægning og landsbyer på Fyn i nutiden

Storbyliv synes ikke at appellere til fynboer; de livsmål og samlivsformer, hvis funktionelle grundlag forsvandt for 200 år siden, er dukket op igen i nyere tid ud fra ønsket om at »genskabe« »det nære samfund«, man havde i ældre tid.

I deres rapport om alternative skitser for regionsplanlægningen for Fyns amtskommune²² opererer embedsmændene med tre udbygnings-skitser for området, hvoraf den ene kaldes landsbyskitzen. Ser man nærmere på rapporten, viser det sig, at spørgsmålet først og fremmest drejer sig om løsningen af placering af industri og administration (servicefagene), mens boligområderne stort set ikke berøres af planlægningen. Ser man på selve placeringen af arbejdspladser i landsbyskitzen, fremgår det, at disse vel placeres mere decentralt end i de to øvrige skitser, men alligevel samles i egnscentre, hvortil befolkningen må drage fra boligområderne. Der er altså ikke her egentlig tale om en genskabelse af de gamle landsbysamfunds sammenhængende økonomiske og sociale struktur, men alene om et malende udtryk for den mest decentrale plan. Hermed må man erkende, at den tidligere sammenhæng mellem økonomisk struktur og boligform i landsbyen ikke lader sig genskabe; derimod vil

selve bebyggelsessted og struktur for boligplacering i en landsbymiljø-imitation kunne ske, uanset hvilken udbygningsskitse der vælges. Et sådant nøgternt og realistisk forsøg på at skabe et nært samfund boligmæssigt sker ved planlægningen af udbygningen af landsbyen Andebølle.²³ Man har søgt at planlægge en ny landsby ved siden af den gamle på en sådan måde, at bygningsindplaceringen i forhold til landskabet og vejnettet tilgodeser de samme æstetiske oplevelsesværdier, som studiet af den gamle landsby har afsløret. Nøgternt siges det i rapporten: »Man kan lære af de gamle landsbyer, men man må ikke kopiere dem og deres bebyggelse. Man skal ikke realisere en umulig drøm at springe tilbage til 1700–1800-tallet, og man skal ikke bygge misforståede historiske efterligninger med falsk bindingsværk og buede vinduer, stråtag og bondehusromantik. Man kan heller ikke gøre sig håb om at genskabe al den livlige virksomhed, der har præget gamle byer. De mange små værksteder og den småhandel, der skabte liv i byen, får man næppe igen.«

Man søger de gamle almene »værdifulde« træk, bybilledet, husene i forhold til hinanden, træerne, de levende hegn, vejenes udseende og forløb, for at skabe en spændende by.

Men hermed skaber man også et nært samfund med de sociale glæder og problemer, dette medfører. Såfremt man kan genskabe landsbymiljøet i nye landsbyer, som oplevelsesmæssigt giver æstetisk rige oplevelser, med en rimelig bolig- og opholdsmæssig funktion i et »nært« samfund, får den fynske landsby som bebyggelse måske en ny renæssance, selvom det oprindelige grundlag for fællesskab hører fortiden til. Lad dette vue over den fynske landsbys fortid og fremtid slutte med følgende citat fra Arent Berntsens værk fra 1656: Danmarks og Norges frugtbar herlighed: »Fyen er billigen agtet for den fornemste og bedste blandt de danske øer næst Sjælland, både for dens situation såvel som for dens herlige beskaffenhed og vilkår, hvorfor det ikke uretteligen holdes for at have sit navn af det ord fint eftersom og indbyggerne stedse alt, hvis dem synes smukt og yndeligt, FINT monne kalde«.

22. Alternative skitser 1977. Regionplanlægning. Fyns Amtskommune. Rapport nr. 15. Odense 1977.

23. Elith Juul Møller: Andebølle. Historien om en landsby. Dansk byplanlaboratoriums skrift nr. 17. Kbh. 1977.